

راهکارهای شناختی مبارزه با افراطی گری مذهبی در قرآن کریم

فاطمه قربانی¹

چکیده:

در سال های اخیر شاهد فجایع وخیمی در منطقه خاورمیانه و کشورهای اسلامی هستیم که غالب این حوادث برخاسته از افراطی گرایی عده ای بوده است که علاوه بر ایجاد خشونت و ترس منجر به اسلام هراسی و ترس شده اند. افراط گرایی یا قومی یا نژادی یا حزبی و گروهی یا مذهبی است که زاییده تعصب خشک و خروج از جاده اعتدال و عقلانیت و گریز از شریعت است افراط گرایی مذهبی یک اصطلاح عمومی است افراط گرایی مذهبی یک مفهوم پیچیده از "دین" و "افراط گرایی" است که به دین اشاره دارد. این در حالی است که اسلام دین اعتدال و آسایش است لذا خداوند در قرآن مومنان را از افراط در امور باز می دارد. لذا سوالی که ایجاد می شود این است که ؛ راهکارهای شناختی مبارزه با افراطی گری مذهبی در قرآن کریم چیست؟ نویسنده با استفاده از شیوه ی کتابخانه ای و به روش توصیفی و تحلیلی پاسخ می دهد که خداوند متعال اهمیت اعتدال در آفرینش و خلقت بلکه اعتدال را از امور اساسی برای بقاء در دنیا می داند چرا که این اعتدال از افراط گرایی مذهبی جلوگیری می کند در افراط گرایی عقل رنگ می بازد و هوای نفسانی و وسوسه های شیطان مانع از رسیدن به سعادت بشری می شود. فهم درست دین که توسط متخصصین و آگاه به علوم مختلف دینی امکان پذیر است لذا برای دستیابی به فهم صحیح دین توسط افراد عادی لازم است که به اهل علم و متخصصین این راه رجوع کنند. اخلاق نقش اساسی در مقابله با افراط گرایی دارد هرچه انسان فضائل اخلاقی را در زندگی به کار ببرد از افراط گرایی به دور خواهد بود.

کلید واژه: افراط گرایی، اعتدال، تواضع، ریا

1- طلبه سال آخر سطح دوم حوزه فاطمه الزهرا (سلام الله علیها) قائم شهر

۱. مقدمه:

آنچه که سبب الفت و دوستی و صلح جهانی است شناخت صحیح عقاید و تفکر افراد و مذاهب مختلف است . افراطی گرایی هایی که در سال های اخیر در مناطق اسلامی که منجر به خشونت و کشتار شده است سبب نوعی اسلام هراسی در دنیا شده است و چهره اسلام را در نزد مردمان دنیا ترسناک و پرخشونت نشان می دهد . این در حالی است که اسلام دین اعتدال و آسایش است لذا خداوند در قرآن مومنان را از افراط در امور باز می دارد و تاکید به اعتدال در امور دارد . تحقیقات صورت گرفته در مقاله (نقد مبانی افراط گرایی دینی و بررسی مولفه های تاثیرگذار تربیت اسلامی در مهار و تعدیل آن) به بیان و بررسی افراط گرایی پرداخته و اصولی چون اخلاق و تربیت صحیح دینی را بهترین راه برای مبارزه با افراط گرایی می داند . در مقاله (عوامل ضعف اعتدال و عقلانیت و تأثیر آن در پیدایش افراط گرایی در جهان اسلام) عقلانیت را مهم ترین عامل برای مبارزه با فراط می اند و بیان می کند که عقل گرایی محض برخی از افراد خود عامل اصلی افراط گرایی است لذا عقل زمانی مشروعیت دارد که با شرع همراه باشند . هدف از این تحقیق مبارزه با افراط گرایی و بیان راهکار هایی که سبب رسیدن انسان به سعادت و کمال در دنیا و آخرت شوند.

۲. مفهوم شناسی:

۲.۱. افراط گرایی مذهبی:

افراط در لغت به معنای از حد گذشتن و زیاده روی کردن است^۱. افراط‌گرا و افراط‌گرایی، به مثابه صفات و حرف‌های مغرضانه برای محکوم کردن مخالفان و منتقدان به کار می‌رود^۲.

در اصطلاح افراط گرایی دارای معانی متعددی است که برخی از مشهور ترین آنان عبارتند از: به معنی خروج از جاده عقلانیت، اعتدال، شریعت و تکیه بر تعصبات ناروا و جمود بر عقیده و راه و رسم خویش و باطل پنداشتن عقیده و راه و رسم دیگران. این مورد از پدیده های شومی است که در طول تاریخ برای بشریت اتفاق ناگوار فراوانی را به همراه داشته است که موجب نگرانی عقلا و رهبران بشریت و دینی شده است.^۳ توسل به وسایلی برای کسب اهدافی که حاکی از بی حرمتی نسبت به زندگی، آزادی و حقوق انسانی دیگران است^۴. در تعریف دیگری افراط گرایی نوعی رفتار خشونت‌گرای هدفمند که پشتوانه‌های بسیار قوی هویتی و ایدئولوژیک دارد و در پی صدمه زدن به دیگران است^۵.

منظور از افراط گرایی مذهبی یا اسلامی زیاده روی ها و سخت گیری ها در ایدئولوژی و اساس و ساختار دین است.

۲.۲. اعتدال:

اعتدال، مصدر باب افتعال از ریشه «عدل» است و در لغت به معنای حد متوسط بین دو وضعیت دیگری باشد^۶ البته اعتدال به معنی میانه‌گیری مابین دو حالت یک چیز از نظر کمی و کیفی و تناسب برقرار کردن میان آن

۱. معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۳۱۳

۲. ویلکاکی، افراط‌گرایی سیاسی چیست؟، ص ۱۰۷

۳. بهشتی، افراط گرایی نقطه مقابل عقلانیت و شریعت، ص ۱۲

۴. ویلکاکی، افراط‌گرایی سیاسی چیست؟، ص ۱۶

۵. جمالی، مدل تئوریک تحلیل افراط‌گرایی (با کاربری نظریه سازه انگاری)، ص ۱۴۶

۶. فیروزآبادی، القاموس المحيط، ج ۴، ص ۲۰

دو نیز می باشد^۱ و به معنای راست و متوسط هم آمده است^۲. از این رو نقطه مقابل اعتدال، افراط و تفریط، اسراف و تفریط و تبذیر و غلو به شمار می رود^۳.

اعتدال در اصطلاح در معانی گوناگونی به کار رفته که همه آنها با معنای لغوی تقارب دارد که همان معنای حد وسط را از آن استنباط می کنند، البته همانطور که گفته شد، اعتدال از دو ریشه «عَدَلٌ» از عدالت و «عَدِلَ» به معنای توازن آمده است. لذا اینکه اعتدال به معنای حد وسط یا معنای حد عادلانه است همواره مورد بحث و مناقشه بوده است. با این حال تأکید علمای شیعه عمدتاً بر آن بوده است که اعتدال را می بایست از ریشه ی عدل به معنای عدالت برشمرد.

۳-۲. تواضع:

تواضع از ریشه وضع است که در لغت به معنای فرونهادن^۴، خویش را کوچک نشان دادن است^۵. تواضع حد وسط تکبر و تذلیل است و در مقابل رفع و بلندی است^۶. واژه تواضع در قرآن مجید نیامده است ولی خداوند، با تعبیرهای لطیف دیگری مردمان را به این فضیلت فرا خوانده است. تواضع از صفات پسندیده ای است که در قرآن و روایات و علم اخلاق بحث درباره آن پرداخته شده است.

تواضع در اصطلاح آن است که انسان، خود را از کسانی که در جاه و مقام از او پایین ترند، برتر نداند و نیز به معنای شکسته نفسی که نگذارد آدمی خود را بالاتر از دیگری ببیند و لازمه آن کردار و گفتاری است که دلالت بر تعظیم دیگران و اکرام ایشان می کند^۷.

۴-۲. ریا:

ریا از ماده رأی مصدر باب مفاعله می باشد و به معنی ظاهر و نشان دادن به غیر است^۸ این واژه پنج مرتبه در قرآن تکرار شده است که سه مرتبه به صورت مصدر و دو بار به صورت فعلی است.

۱. حوزی شرتونی بنانی، اقرب الموارد، ج ۲، ص ۷۵۳

۲. محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۳، ص ۳۵۳

۳. مصطفوی، التحقيق فی القرآن کریم، ج ۹، ص ۶۱۶

۴. مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۱۳۰

۵. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، دمشق: دارالقلم، ج ۴، ص ۴۶۴

۶. ابن منظور، لسان العرب، ج ۸، ص ۳۹۶

۷. دهخدا، لغت نامه دهخدا، ص ۳۱۸

۸. قرشی بنایی، قاموس قرآن، ج ۳، ص ۳۰

مفهوم اصطلاحی ریا نیز مرتبط با معنای لغوی است و دانشمندان علم اخلاق و مفسران عموماً معنای واحدی از آن بیان کرده‌اند ولی در عین حال اختلافاتی نیز در تعریف اصطلاحی ریا به چشم می‌خورد مثلاً؛ عده ای ریا را ، انسان بر خلاف آنچه که هست خود را نشان دهد، تعریف می‌کنند^۱ و برخی ریا را نمایاندن فعل زیبا به قصد ستایش مردم است نه به قصد ثواب و پاداش الهی. با توجه به معنای لغوی ریا و اینکه گفتیم ریا از باب مفاعله است، در معنای ریا گفته‌اند: «ریا، عبارت است از نشان دادن و وانمود کردن چیزی از اعمال حسنه یا خصال پسندیده یا عقاید حقه به مردم برای منزلت پیدا کردن در قلوب آنها بدون قصد صحیح الهی»^۲

برای مقابله با افراط گرایی مذهبی لازم است نکاتی را بداند و رعایت کرد که این نکات در واقع همان راهکارهای شناختی مبارزه با افراط گرایی مذهبی است . لذا برخی از این راهکار ها عبارتند از:

۳. اعتدال و اصول عقلانی مانع از افراط گرایی مذهبی

واژه اعتدال صریحاً در قرآن کریم نیامده است؛ ولی این مفهوم را؛ می‌توان از واژگان دیگر مانند قصد، قوام حنیف؛ که در قرآن این واژگان با اندکی اختلاف به وضعیت میانه و حد وسط اشاره دارد ، استفاده نمود. جهان آفرینش از نگاه قرآن به شیوه‌ای متناسب و معتدل تصویر شده و در این میان از مراعات اعتدال در آفرینش انسان نیز به طور خاص یاد شده است.^۳ خداوند متعال نه تنها به اهمیت اعتدال در آفرینش و خلقت جهان اشاره دارد بلکه این اعتدال را از امور اساسی برای بقاء در دنیا می‌داند و در آیات متعددی این نکته را یادآوری می‌نماید.^۴ هنگامی که خداوند از امت اسلامی سخن می‌گوید اعتدال را از ویژگی های مهم آنان می‌داند و می‌فرماید: «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يُكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً...» ؛ و بدین گونه شما را امتی میانه قرار دادیم، تا بر مردم گواه باشید؛ و پیامبر بر شما گواه باشد. (بقره: ۱۴۳)

مسلمانان نسبت به اهل کتاب و مشرکان و بت پرستان ، حدّ وسط هستند، زیرا بعضی از اهل کتاب مانند نصارا ، فقط به تقویت روح پرداخته و جسم را رها کرده‌اند و در مقابل، مشرکان و بت پرستان، فضایل روح را رها کرده فقط به مادیات و لذت‌های جسمی رو آورده‌اند ؛ اما امت اسلام از میانه‌روی در فکر برخوردارند و در راستای تأمین سعادت خویش فضایل و کمالات معنوی و مادی را طلب می‌کنند.^۵ هر انسانی به اندازه معرفت و

۱. ابن منظور ، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۲۹۶.

۲. نحوی، ریا در قرآن؛ ریشه‌ها، پیامدها و راه‌های درمان، ص ۵۶

۳. طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۵

۴. فخر رازی، التفسیر الکبیر، ج ۳۱، ص ۱۹۲

۵. سید قطب، فی ظلال القرآن، ج ۱، ص ۱۳۱

زمردین و هم‌آغوش شدن با لعب‌های شوخ و شنگ بهشتی و پوشیدن لباس‌های حریر و استبرق و سکنا کردن در قصرهای نیکو منظر و رسیدن به آرزوی نفسانی، آیا این‌ها را که تمام برای خودخواهی است، به خدا نسبت داد و پرستش حق دانست؟ ... می‌گویید نماز می‌خوانم برای تقرب به خدا، آیا این نماز شما برای نزدیکی به خداست یا برای تقرب به زنان بهشتی است و رسیدن به شهوات است؟! فاش می‌گویم پیش عرفای بالله و اولیای خدا تمام این نوع عبادات ما، از گناهان کبیره است. این عبادت من و تو با معصیت اهل ریا و عصیان چه فرقی دارد و تمام این عبادات ما شرک محض است و شائبه خلوص و اخلاص در آن نیست.^۱

از مهم‌ترین راه‌های جلوگیری از افراط‌گرایی مذهبی به ویژه در اموری چون امر به معروف و نهی از منکر خوش‌گفتاری و خوش‌رفتاری است بدین صورت که خوش‌رفتاری آسان‌ترین و فراگیرترین هدیه‌ای است که می‌توان به دیگران هدیه داد بدون اینکه فرد به زحمت و سختی بیفتد. جذب دیگران تنها به وسیله هدایا مادی نیست چرا که فرد تا میزانی از این هدایا لذت می‌برد بلکه برخورد مودبانه توام با مهربانی و خوش‌رفتاری منجر به جذب دیگران و به دست آوردن دل‌های دیگران است به گونه‌ای که می‌توان آن‌ها در مسیر عقاید خود همراه ساخت.^۲ تندخویی در هر زمینه‌ای زشت و ناپسند است و در برخی موارد مانند عبادات و اعتقادات و افراط در محبت، حداقل زیان آور و نامطلوب به شمار می‌آید. تندخویی و خشونت در معاشرت‌های اجتماعی و خانوادگی اثر نامناسب می‌گذارد و افراد را به عذاب روحی و انزوای اجتماعی مبتلا می‌سازد و چون چنین اشخاصی از رسیدن به اهداف خود ناتوان می‌مانند و پایگاه مردمی پیدا نمی‌کنند، گرفتار عقده‌ها و کینه‌ها می‌گردند و پیوسته با خود نیز سر جنگ دارند. علامه طباطبایی از موارد افراطی‌گرایی‌های مذهبی را تجسس در امور دیگران می‌داند ایشان بیان می‌کند که «وَلَا تَجَسَّسُوا» در ذیل آیه ۱۲ سوره حجرات؛ به معنای پیگیری و تفحص از امور مردم است. اموری که مردم عنایت دارند، پنهان بماند کسی که به دیگری بدبین است آرام نمی‌گیرد بلکه در مقام تجسس برمی‌آید تا شواهدی بر بدگمانی خود پیدا کند و بدین وسیله امنیت دیگران را به خطر می‌اندازد. تجسس در عین آن که از سوءظن سرچشمه می‌گیرد، سبب تشدید سوءظن می‌شود. اگر روحیه تجسس در جامعه‌ای رواج یابد، افزون بر آثار منفی فردی، امنیت اجتماعی و روانی افراد جامعه به خطر می‌افتد و اعتماد و دوستی و برادری از جامعه رخت برمی‌بندد.^۳ تجسس، موجب اشاعه فحشا و منکرات می‌شود. زیرا کسی که از ضعف‌ها و گناهان افراد به وسیله تجسس با خبر شده، این ضعف‌ها را در

۱. خمینی، چهل حدیث، ص ۷۳.

۲. حسین زاده، نقش خوش‌رویی و خوش‌زبانی در خانواده و روابط اجتماعی، ص ۴۲.

۳. طباطبایی، المیزان، ج ۱۸، ص ۱۰۴.

اختیار دیگران می گذارد و به فرض که قصد سوئی نداشته باشد، باز هم نمی تواند برای همیشه رازداری کند. موارد دیگر از مسائل اخلاقی وجود دارد که در این مقاله تنها به بررسی برخی پرداخته شده است.

نتیجه:

افراط گرایی، خللی است در منظومه ارزش ها و اصول حاکم بر روابط انسانی لذا برای مقابله نیاز به راهکار هایی است. واژه اعتدال صریحاً در قرآن کریم نیامده است؛ ولی برخی از آیات بدان اشاره دارد.. خداوند متعال اهمیت اعتدال در آفرینش و خلقت بلکه اعتدال را از امور اساسی برای بقاء در دنیا می دانند. این اعتدال در خوردن و آشامیدن، اعتدال در صله رحم، اعتدال در مسائل جنسی و تاکید شده است چرا که این اعتدال از افراط گرایی مذهبی جلوگیری می کند در افراط گرایی عقل رنگ می بازد و هوای نفسانی و وسوسه های شیطان مانع از رسیدن به سعادت بشری می شود توجه به بعد عقلانی و استفاده از عقل به منظور استفاده ی اصولی و منطقی از عقل امری ضروری و مهم است در عین حال پرهیز از عقل گرایی یکی از مهم ترین مولفه ها برای جلوگیری از افراط گرایی در زندگی انسان است. فهم درست دین که توسط متخصصین و آگاه به علوم مختلف دینی امکان پذیر است لذا برای دستیابی به فهم صحیح دین توسط افراد عادی لازم است که به اهل علم و متخصصین این راه رجوع کنند.. اخلاق نقش اساسی در مقابله با افراط گرایی دارد هرچه انسان فضائل اخلاقی را همچون خوش گفتاری و تقوا و صداقت و... را در زندگی به کار ببرد نسبت به مسائل فروتن و متواضع خواهد شد از افراط گرایی به دور خواهد بود. اخلاق مندی دستاورد مهمی چون تواضع و فروتنی را به دنبال خواهد داشت.

منابع:

* قرآن

* نهج البلاغه

۱. آلوسی، محمود بن عبدالله، روح المعانی، محقق: عبدالباری عطیه، علی، دار الکتب العلمیه،

لبنان، منشورات محمد علی بیضون، جلد ۱۶، ۱۴۱۵

۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دار الصادر، بیروت، جلد ۱۴، ۱۴۱۴
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دار الصادر، بیروت، جلد ۸، ۱۴۱۴
۴. امام خمینی، روح الله، شرح حدیث جنود عقل و جهل، تهران موسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی، ۱۳۷۷
۵. بهشتی، احمد، افراط گرایی نقطه مقابل عقلانیت و شریعت، عقل و دین، موسسه نورالثقلین، سال ششم، شماره یازدهم، ۱۳۹۳
۶. جمالی، جواد «مدل تئوریک تحلیل افراط گرایی (با کاربری نظریه سازه انگاری)»، فصلنامه آفاق امنیت، سال ۴، شماره ۱۲، ۱۳۹۰
۷. حسین زاده، علی، نقش خوش رویی و خوش زبانی در خانواده و روابط اجتماعی، معرفت «ویژه روانشناسی»، سال بیست و دوم، شماره ۱۹۲، ۱۳۹۲
۸. حوزی شرتونی بنانی، سعید، اقرب الموارد، قم، کتابخانه عمومی آیت الله عظمی مرعشی نجفی، جلد ۲، ۱۴۰۳
۹. خمینی، سیدروح الله، چهل حدیث، تهران، مؤسسه آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۷۱
۱۰. خیراللهی، محمود، جایگاه عقل در قلمرو دین، معرفت، شماره ۱۳۲، ۱۳۸۷
۱۱. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷
۱۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، دمشق: دارالقلم، ج ۴، ۱۴۱۶
۱۳. رشاد، علی اکبر، منطق اسلامی فهم دین، قبسات، شماره ۱۸، ۱۳۷۹
۱۴. سید قطب، فی ظلال القرآن، مترجم: مصطفی خرم دل، تهران، نشر احسان، جلد ۱، ۱۳۸۴

۱۵. طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، مترجم: محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، جلد ۹، ۱۳۶۳
۱۶.، تفسیر المیزان، مترجم: محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، جلد ۱۸، ۱۳۶۳
۱۷. طبرسی، ابوعلی الفضل بن الحسن، مجمع البیان، ترجمه: احمد بهشتی، تهران، فراهانی، جلد ۱۰، ۱۳۶۳
۱۸. فتحی کندوله، آیت، مریمی، الهام، عوامل ضعف اعتدال و عقلانیت و تأثیر آن در پیدایش افراط‌گرایی در جهان اسلام، مطالعات روابط فرهنگی بین الملل، سال اول، شماره ۳، ۱۳۹۵
۱۹. فخر رازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر، ترجمه: علی اصغر حلبی،، تهران، انتشارات اساطیر، جلد ۳۱، ۱۳۷۱
۲۰. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحیط، بیروت، ناشر دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، جلد ۴، ۱۴۱۵
۲۱. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، جلد ۴، چاپ ششم، ۱۳۸۳
۲۲.، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، جلد ۶، چاپ ششم، ۱۳۸۳
۲۳. قرشی بنابی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوازدهم، جلد ۳، ۱۳۸۷
۲۴. گراوند، سعید، رابطه عقل و ایمان با فلسفه و دین، قبسات، شماره ۳۵، ۱۳۸۴
۲۵. محمد بن مکرم، ابن منظور، لسان العرب، بیروت، چاپ سوم، دار صادر، جلد ۳، ۱۴۱۴

۲۶. مصطفوی، حسن، التحقيق فی القرآن کریم، تهران، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، جلد ۹، ۱۳۸۵
۲۷.، التحقيق فی القرآن کریم، تهران، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، جلد ۱۳، ۱۳۸۵
۲۸. مطهری، مرتضی، نقدی بر مارکسیسم، تهران، صدرا، چاپ دهم، ۱۳۹۹
۲۹. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران، سرایش، چاپ دوازدهم، جلد ۱، ۱۳۸۷
۳۰. موسوی، سید هادی، مجله: کتاب ماه علوم اجتماعی، شماره ۵۳ و ۵۴، مرداد و شهریور ۱۳۹۱،
۳۱. نحوی، سید محمد، ریا در قرآن؛ ریشه‌ها، پیامدها و راه‌های درمان، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ اول، ۱۳۹۰
۳۲. نقوی، علی، معارف، مجید؛ آرام، محمد رضا، نقد مبانی افراط‌گرایی دینی و بررسی مولفه‌های تاثیرگذار تربیت اسلامی در مهار و تعدیل آن، نشریه علمی پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، دوره ۳۱، شماره ۶۰، شماره پیاپی ۶۰، ۱۴۰۲
۳۳. ویلکاکی، لیرد، افراط‌گرایی سیاسی چیست؟، مترجم: فیروزه مهاجر، کتاب توسعه، شماره ۱۴، ۱۳۸۲